

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ SINIFLAMALARI ve ZİYA GÖKALP*

Yücel BULUT**

I

Türkiye'de sosyolojiden bahsetmek, büyük ölçüde Ziya Gökalp'ten bahsetmeyi gerekli kılar. Türkiye'nin düşünsel, sosyal ve siyasal problemlerine ilişkin çözüm önerileri getirme iddiası taşıyanlar da, yine Ziya Gökalp'le bir şekilde uğraşmak zorunda kalırlar. Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes, Nurettin Şazi Kösemihal vb. birçok sosyal bilimcimizin bir şekilde Ziya Gökalp hakkında -küçük ya da büyük- bir çalışma kaleme alma ihtiyacı hissetmeleri, Gökalp'in düşünce hayatımızdaki yerine ve önemine ilişkin bir ipucu vermektedir.

Türkiye'de sosyolojinin akademik tarihi, en temelde, Ziya Gökalp'in çalışmalarıyla başlar. Türk sosyolojisinin sonraki dönemde şekillenmesinde de yine Gökalp'in belirgin bir etkisi, başka bir deyişle, merkezî bir rolü vardır. Bu etki, sosyolojinin alacağı biçimi buyurgan bir şekilde ifade etmiş olmasından kaynaklanmıyor. Tam tersine, çeşitli dönemlerde sosyolojimizin aldığı yeni biçimler, Ziya Gökalp'in sosyolojik düşüncelerinin eleştirisi, hatta kimi zamanlar suçlamalara muhatap kılınması üzerinden -dolaylı bir biçimde- sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu dolaylı tartışmaların somut olarak görülebileceği alanlardan bir tanesi, Türk sosyolojisinin sınıflandırılmasına ilişkin tartışmalardır. Bir tür sağırklar diyalogu niteliği taşıyan bu tartışmalar; Türk sosyolojisinin tarihine ilişkin mevcut metinler hakkında bir fikir verebileceği gibi, gelecekteki benzer çabalar için de -yapılması ve yapılmaması gerekenler açısından- yol gösterici özelliklere sahiptir.

* İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü tarafından 25-26 Ekim 2004 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenmiş olan *Türkiye'de Sosyoloji - Ziya Gökalp Sempozyumu* konulu toplantıda sunulan aynı başlıklı bildirinin metnidir.

** Dr., İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü.

Bu çalışmada, Ziya Gökalp ve Sabahattin Bey'in isimleri etrafında gerçekleştirilen Türk sosyolojisini sınıflandırma denemelerine ilişkin kısa bir değerlendirme yapmayı amaçlıyorum. Öncelikle, söz konusu tartışmaları bir çerçeveye oturtabilmek için gerekli olduğuna inandığım, Türk sosyolojisinin ilk döneminde kazandığı ve sonraki dönemlerde de büyük ölçüde devam ettirdiği belli özelliklerinin altını çiziyorum. Ardından ise, Türkiye'deki sosyoloji sınıflandırmaları bağlamında Ziya Gökalp ile Sabahattin Bey'in sosyoloji anlayışlarının ve düşüncelerinin mukayeseli bir değerlendirmesini yapmaya çalışıyorum.

II

Sosyoloji, Türkiye'de hiç de küçümsenemeyecek bir tarihe sahip. XIX. yüzyılın son on yıllarından itibaren Osmanlı aydınlarının Avrupalı sosyologların eserlerini okudukları, onların eserlerini ve düşüncelerini çeşitli gazete ve dergilerde tanıttıkları, Avrupalı sosyal bilimcilerden çeviriler yaptıkları biliniyor. Sosyolojinin Türkiye'deki serüveninin ilk dönemine ait bu gayretlerin; daha ziyade, Batı sosyolojisinin –bilinçli olarak tercih edildiğini düşünebileceğimiz- belli akımlarına ait metinleri “okumak”la sınırlı kaldığını, Batılı sosyologlardan ve düşüncelerinden “haberdar olunduğunu” ve Osmanlı aydınlarının ülkenin kurtuluşu için muhtaç olduğu var sayılan Batılı bilgileri “ne kadar yakından” takip ettiklerini göstermeye yönelik “show”ları, hatta Osmanlı aydınlarının kendi aralarındaki “rekabet”in yansıdığı düşünsel bir uğraş alanı ya da bu rekabetin bir aracı olarak değerlendirmek mümkündür. Türkiye'de Avrupa sosyolojisindeki gelişmelerin ve tartışmaların bilgisine sahip olunduğunu göstermekten, Avrupa sosyologlarının ya da felsefecilerinin “okur”u olmaktan öteye geçerek, bu disiplinlerin memleket meselelerinin çözümünde kullanılmaya başlanmasının tarihini de, Ziya Gökalp'in Selanik'teki ve İstanbul Darülfünun'daki faaliyetleriyle ve Sabahattin Bey'in *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* başlığı altında toplanan broşürlerini yayınlamasıyla başlatabiliriz sanıyorum. Bu tarihler temel alındığında bile, önceki ilgilenme tarzına kıyasla daha kısa bir tarihe sahip olmakla birlikte, sosyolojinin Türkiye'deki serüveninin yüzyıla yaklaşan bir geçmişi olduğu görülmektedir.

Bu uzun geçmişine rağmen, Türk sosyoloji tarihini ele alan eserlerin kapsam olarak son derece sınırlı olması, kifayetsizliği, -birkaç müstakil eser haricinde- bu problemlerin çoğunlukla makale boyutlarıyla sınırlı yazılarda

tartışılmasıyla yetinilmesi ilk elde üzerinde durulması gereken dikkat çekici bir özelliktir. Söz konusu yazılarda da ilk dönem sosyoloji tarihimizin oldukça yüzeysel ve indî değerlendirmelerle geçştirildiğini ve dahası, söz konusu yazıların ekseriyetinde, değerlendirmelerin kaleme alındığı dönemin toplumsal ve siyasal koşullarının bariz bir etkisinin görüldüğü de özellikle vurgulanması gereken bir durumdur.¹ Bu anlamda, ülkemizin diğer pek çok meselesinin ele alınmasında olduğu gibi, yüzyılı aşkın bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Türkiye’de sosyolojiye ilgi duyulmasının ve akademik anlamda sosyolojiyle uğraşılmasının pek çok boyutu hala üzerinde çalışılmayı bekleyen bakir bir alan olarak karşımızda durmaktadır. Söz konusu tespiti, batılılaşmayla ilintilenebileceğimiz pek çok disiplin için de şamil kılmak mümkündür. Gerek sosyolojimizin tarihine ve sorunlarına ve gerekse de –edebiyat, iktisat, hukuk, felsefe, dinî düşünce vb. gibi- diğer pek çok araştırma alanımızın geçmişine ilişkin *yeni* sorulardan ve perspektiflerden hareketle yapılacak çalışmaların toplumumuzun yapısına ve dinamiklerine ilişkin daha önce ve halen farkında olmadığımız kimi yeni ve önemli sonuçlara ulaşmamıza katkıda bulunacağı muhakkaktır.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus da, sosyolojimizin özelliklerine ilişkin söylenebilecek şeylerin, Batılılaşma dönemi düşünce hayatımızın geneline ilişkin söylenebileceklerle aynılaşacak olmasıdır. Bu özelliklerin, günümüz için de bütünüyle geçerli olduğunu söylemek sanırım yanlış olmayacaktır. Tekrar edecek olursak, sosyolojimiz, ona ilk kez ilgi duyulduğu dönemin tüm özelliklerini taşımaktadır. Bu dönemin en belirgin özelliği ise, Osmanlı aydınlarının devletin yaşadığı krize bir çözüm bulma, başka bir deyişle, “devletin kurtuluşu için yapılması gerekenler nedir” şeklinde özetleyebileceğimiz temel bir kaygı ve düşünceyle hareket etmiş olmalarıdır.²

¹ Söz konusu sınırlılıkları aşan az sayıdaki çalışmadan bir tanesi –belki de, en önde geleni demek daha doğru olurdu- Baykan Sezer’e aittir. Bkz.: *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, (İstanbul: Sümer Kitabevi Yay., 1988). Baykan Sezer’in makale boyutlarında bir diğer önemli çalışması daha vardır: “Türk Sosyologları ve Eserleri-I”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi-1. Sayı, 1988-1989, s. 1-96. Yine bu bağlamda adından söz etmemiz gereken bir diğer önemli çalışma da, Taha Parla’ya aittir. Bkz.: *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, Yay. Hrz.: Füsün Üstel ve Sabir Yücebaş, (İstanbul: İletişim Yay., 2. Baskı, 1993).

Sosyolojimizin ilk dönem tarihine ilişkin olarak kaleme alınan ve yazıldığı dönemin –özellikle de- siyasal koşullarının bütün özelliklerini taşıyan pek çok sayıdaki çalışma arasından bir örnek için bkz.: Cahit Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahattin”, *Sosyoloji Dergisi*, sy. 4-5, 1949, s. 145-175.

² Osmanlı son dönemi aydınlarımızın düşünceleri için; Şerif Mardin’in gerek *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, trc.: Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan, (İstanbul: İletişim Yay., 1996) ve gerekse de *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, (İstanbul: İletişim Yay., 1983) başlıklı eserlerine,

Özet olarak ifade etmek gerekirse, Türk sosyolojisinin ilk döneminin özelliklerini birbiriyle bağlantılı olarak değerlendirilmesi gereken şu dört maddede toplamanın mümkün olduğunu düşünüyorum:

Bir: Osmanlı ülkesinde ve Türkiye’de sosyoloji, Osmanlı aydınları tarafından, bize “kurtuluş reçetesi/reçeteleri” sunacak bir alan olarak görülmüştür. Malum olduğu üzere, sosyoloji, Osmanlı ülkesine batılılaşma sürecinin bir ürünü olarak girmiştir. Fakat sosyolojiye, aynı zamanda, “nasıl batılılaşacağımızın, nasıl kalkınacağımızın ve nasıl modern bir toplum olacağımızın” yolunu, yöntemini bize gösterecek bir *bilim* olma misyonu da yüklenmiştir. O günden bugüne yapılan her sosyolojik araştırmada en temel ölçüt olarak, “modern toplum” ile “geleneksel toplum” arasında çizilen çizginin, var olanı anlamayı göz ardı eder tarzda yapılan katı şabloncu tanımlamaların kullanılmasının arkasında, sosyolojiye ilgi duyulmasına gerekçe teşkil eden – sözünü ettiğimiz- bu beklentilerin yattığı kolaylıkla görülebilir.

İki: Türk sosyolojisi, başlangıcından itibaren, her daim “devlet”in ihtiyaçlarını önceleyen, “devlet”in meselelerini ve ihtiyaçlarını araştırmaya değer gören bir özellik göstermektedir. Bu durum, belki “devlet giderse, din de elden gider” ya da “devlete zeval gelirse, millet de yok olur” şeklindeki düşünme biçimimizden kaynaklanmaktadır. Ama netice olarak bu, bugüne kadar yapılan sosyoloji araştırmalarımız itibariyle, Türk sosyolojisi ile ilgili böylesi bir değerlendirme yapmamıza engel değildir. Bu anlamda, Türk sosyolojisinin “toplum”la ve “toplumsal olaylar”la ilgisi de, bu temel yaklaşım doğrultusunda “dolaylı” ve “araçsal” bir nitelik arz etmektedir.

Üç: Önceki iki özellikle de bağlantılı olarak, sosyolojimiz ilk gününden itibaren “siyaset”le her daim yakın ilişki içinde olmuştur. Kastımız, yalnızca, Ziya Gökalp’in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ya da Sabahattin Bey’in *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* etrafında başlayan siyasal oluşumlarla malum ilişkileri değildir. Demek istediğimiz, Osmanlı aydınlarının hakim çoğunluğunun, ülkenin geleceği için çözüm/kurtuluş olarak gördükleri reçetelerini; -siyasete negatif yaklaşım içerisinde olduklarını söyleyenler ya da başkaları tarafından siyasetin dışında kalmakla övülenler dahi- öyle ya da böyle, eninde sonunda siyasal alanın tüm imkanlarını ve araçlarını kullanmak suretiyle gerçekleştirme eğiliminde olduklarıdır.

Dört: İlk dönem Türk sosyolojisinin -sosyolojimizin hâlâ ısrarla sürdürmekte olduğu- bir diğer özelliği de, “aktarmacı” bir yapıya sahip olmasıdır. Bunun da, önceki özelliklerle bağlantılı olarak, anlaşılabilir sebepleri vardır elbette. Çok farklı niyetlerle başlamış olsa da, Osmanlı modernleşme çabaları belli bir tarihten sonra, başlangıçtaki hassasiyetlerin gittikçe zayıflamasıyla birlikte, Avrupa devlet ve toplum modelinin taklidi gibi sınırlı bir çerçeveye sahip hale gelmiştir. Hangi Avrupa devleti modelinin ve yapısının alınması gerektiğine ilişkin çözüm önerileri farklılaşmakla birlikte, en genelde, bu tür bir eğilimin tüm Osmanlı aydınları için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ülkenin önüne, ulaşılması gereken hedef olarak endüstriyel devrimini gerçekleştirmiş, kurumlarını oturtmuş modern Avrupa modeli konulunca, başka bir deyişle, ülkenin ve devletin tek kurtuluşu olarak bu modelin benimsenmesi ve gerçekleştirilmesi görülünce; doğal olarak, -kabaca- “modern sanayi toplumunun bilimi” şeklinde tanımlanan sosyoloji ve “modern sanayi toplumu”nun hangi temeller üzerinde inşa edilmesi gerektiği konularında gayret gösteren, eserler veren Avrupalı sosyologların düşünceleri, Osmanlı ve Türk aydını için -dinî terminolojiyi kullanacak olursak- “vahiysel” bir anlam kazanmıştır. Bu durumda da, Batılı düşünürlerin “modern toplum”a dair düşüncelerinin ve çözümlerinin Türkiye’ye aktarılması, en kullanışlı yöntem olarak tercih edilmiştir. Bu değerlendirmeyi yaparken, ilk dönem sosyologlarımızın, her şeye rağmen yine de bu Batılı düşünürleri, Osmanlı ülkesinin koşullarını dikkate almak suretiyle, belli ölçüde *Türkçeleştirdikleri* bir gerçektir. Aynı ölçüde gerçek olan bir diğer şey de, sosyolojimizin ve aydınlarımızın *Türkçeleştirme* konusundaki ilk dönemlere ait bu hassasiyetten gittikçe koparak, başka bir deyişle, artık yerel koşulları fazlaca dikkate almaksızın söz konusu faaliyetlerine daha da hız vermiş olmalarıdır.

III

Türk sosyoloji tarihinin iki temel figürü Ziya Gökalp ve Sabahattin Bey’dir. İlk dönemde, bu iki ismin sosyoloji alanında takip ettikleri yöntem ve etkisinde kaldıkları Batılı sosyologların isimleri ve düşünceleri etrafında gerçekleştirilen tartışmalar, sonraki yıllarda sosyolojimizin tasnifinde de başlıca referans noktası olmuş gözüküyor. Daha başlangıçta şu iddiada bulunabileceğimizi sanıyorum: Türk sosyolojisinde bu iki isim etrafında gerçekleştirilen tartışmalar ve tasnif denemeleri, aynı zamanda, iki farklı siyaset

yapma biçiminin ve iki farklı siyasal çözüm arayışının da bilimsel düzlemde savunusu anlamına gelmektedir.

Başka bir deyişle, Türk sosyoloji tarihinin ilk dönemlerindeki temel tartışma konuları, sonraki dönemlerin tartışmalarını ve sosyoloji anlayışlarını da belirleyecek şekilde, iki isim etrafında olmuştur: Ziya Gökalp ve Sabahattin Bey. Gökalp, Türkiye’de sosyolojinin, Türk sosyolojisinin kurucusu olarak benimsenmiştir. Sabahattin Bey ise, sosyolojik görüşleri itibariyle- Sabahattin Bey’in biyografisinin sunduğu gerçeklerin bütünüyle yadsımasına karşı- ısrarlı bir biçimde *gizemli bir mit* haline getirilmeye gayret edilen bir şahsiyettir. Özellikle 1940’lı yıllardan itibaren, bu iki ismin merkeze alındığı tartışmalarda Türk sosyolojisi; spekülatif, kuramsal, sosyolojiden ziyade sosyoloji felsefesi ya da sosyal felsefe olarak değerlendirilen ve Gökalp’in şahsında somutlaştırılan bir tür ile Osmanlı-Türk toplumsal gerçeğinin monografiler, “saha araştırmaları”, anket yöntemi ile en sağlıklı biçimde tespit edilebileceğini iddia eden ve Sabahattin Bey’in şahsında somutlaştırılmış tecrübi/ampirik/deneysel sosyoloji anlayışı olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutulmuştur.

Sosyolojide yöntem tartışmalarının ve bu konu merkezli sosyoloji tasniflerine ilişkin tartışmaların, sözlerimizin hemen başında, yüzeysel kaldığını söylemek abartı olmasa gerek. Zira, sosyolojide özellikle de ilk dönem sosyolojimizdeki yöntem tartışmaları, temelde spekülatif ve deneysellik kavramları etrafında yapılmıştır. Bu da, elbette Durkheim ve Gökalp’in *kurgusal* ve *spekülatif* olarak nitelenen sosyolojisi ile LePlay ve Sabahattin Bey’in *deneysel* olduğu iddia edilen yaklaşımları demektir.

Aslına bakılacak olursa, her iki kesimin de *pozitivist bir bilgi* elde etme çabasında oldukları, başka bir deyişle, pozitivist bir bilim anlayışına sahip oldukları da sıklıkla iddia edilmiştir. Bu doğru bir tespittir. Bu bilgiyi elde etmek için kullandıkları teknikler ise, birbirinden –o da her zaman için değil- belli farklılıklar göstermektedir: Durkheim-Gökalp çizgisi *tarihe* yönelirken, LePlay-Sabahattin Bey çizgisi *monografilere* ve *anketlere*, yani *şimdiye* önem vermişlerdir. Özellikle Sabahattin Bey çizgisini takip edenler tarafından, kendi anlayışlarının ve kullandıkları yöntemin *kutsandığını* söylemek sanırım yanlış olmaz. Ancak ne gariptir ki, Sabahattin Bey, ısrarla savunduğu yöntemi kullandığı tek bir araştırma ortaya koymamıştır. Gökalp ise, *spekülatif kurgular yapmakla suçlanmış* ve bütün başarısı siyasal iktidarla ilişkisinde bulunmuştur. Üstyapılarla alakalı kurgular yapmadığı ve siyasetle hiçbir zaman ilişki içerisinde olmadığı iddia edilen ve bu yönleriyle de sürekli övgüler dizilen

Sabahattin Bey'in önerileri ise hiçbir zaman derinlikli ve sağlıklı bir sorgulamaya tabi tutulmamıştır. Sabahattin Bey'in, Osmanlı toplumuna ilişkin tespitlerine, değerlendirmelerine ve çözüm önerilerine hangi *monografik* araştırmalar sonucunda ulaştığı sorusu; Türkiye'de, Türk sosyolojisinde nedense –bir iki istisna hariç- pek sorulmadı: Sabahattin Bey, yaptığı hangi monografik araştırmalar neticesinde, Osmanlı toplumun *tecemmiü* [kamucu] toplumlar kategorisi içinde değerlendirilebileceğini tespit etmiştir? Yine, yaptığı hangi monografiler neticesinde Osmanlı toplumunun bir *tarım* toplumu olduğuna kanaat getirmiştir? Hangi monografiler neticesinde Osmanlı toplumunun aile yapısının özelliklerini ve birey üzerindeki katı otoritesinin boyutlarını tespit edebilmiştir? Böyle bir çalışma yapmadığını biliyoruz. En azından böylesi bir çalışmasının olduğunu bilmiyoruz. Ancak önemseydiği ve bağlandığı *Science Sociale* akımının sosyoloji anlayışı doğrultusunda yap(ıl)ması gerektiği iddia edilen sosyolojik araştırmaları hiç beklemeden Osmanlı toplumuna ilişkin pek çok konuda tespitler yapmış ve ülkenin nasıl kurtulabileceğine ilişkin *spekülatif* olmaktan asla kurtulamayacak olan kimi önerilerde bulunmuştur. Fakat, Sabahattin Bey üzerine yazılan yazılarda bu önerilerin nasıl geliştirildiği, hangi *bilimsel* araştırmalar ve bulgular sonucunda üretildiği vb. konular üzerinde durulma ihtiyacı asla hissedilmemiş ve Sabahattin Bey'in sosyoloji anlayışı en geçerli, en doğru sosyoloji anlayışı olarak övülmüştür. Bunun karşısında ise, Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışı kurgusal olmakla, *spekülatif* olmakla nitelenmiş ve Gökalp'in bütün başarısı “siyasî” bir kişilik olmasına bağlanmıştır. Oysa Sabahattin Bey'in önerileri, düşünceleri ve tespitleri üzerinde yoğunlaşmak; onun düşüncelerinin kolaylıkla Avrupalı toplumlar ve özellikle de Anglo-Sakson dünyası ile dünyanın diğer toplumları arasındaki mevcut güçler dengesindeki birinciler lehine olacak şekilde gerçekleşen/mevcut farklılıklardan hareketle geliştirildiğini tespit etme imkanı sunmaktadır. Başka bir deyişle, Sabahattin Bey'in çözüm önerilerini geliştirirken dikkate aldığı tek ölçüt, Anglo-Sakson dünyasının o dönemdeki gelişmişlik derecesi ve buna bağlı olarak da, genel geçer doğrular olarak kabullenilen ve savunulan toplumların evrimsel gelişimine dair olan Avrupa-merkezci, hatta daha da daraltacak olursak, Anglo-Sakson dünyası-merkezci inançtır. Sabahattin Bey ekolünün ilk çalışmalarının, Osmanlı ülkesine ilişkin olarak kaleme aldığı kendi kurtuluş önerilerinden evvel, Demolins'ten yapılan *Anglo-Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir?* (1906) başlıklı çevirinin olması da bu tespitimizi doğrular niteliktedir. Dolayısıyla, bu noktada, Sabahattin Bey'in düşüncelerinin dönem dönem önem kazanması ve ilgi görmesinin sebebinin, bu sosyoloji anlayışının yöntemsel

başarısından ya da geçerliliğinden kaynaklanmadığını ifade etmek bir zorunluluktur.

Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışı, genellikle, üst-yapısal meselelerle ilgilenen, tarihi önemseyen ve spekülatif olarak nitelenir ve eleştirilirken, hatta suçlanırken neden özellikle böylesi "bilimsel olmayan" ve "geri" bir anlayışa ilgi duyduğu sorusu üzerinde pek durulduğuna da şahit olmayız. Gökalp'in, Durkheim'in düşüncelerinin sıkı bir takipçisi olmasına karşın, Avrupa'daki diğer sosyal bilimcilerden ya da felsefecilerden haberdar olduğunu biliyoruz. Fakat onca Avrupalı sosyal bilimci arasından neden özellikle Durkheim'i seçmiştir? Kanaatimce, bu sorunun cevabı, Gökalp'in Türkiye'nin problemlerine çözüm üretebilmek amacıyla sosyoloji ile ilgilendiği dönemin koşullarında saklıdır. Hatırlanacağı üzere, Gökalp'in sosyoloji yapmaya başladığı yıllar, 1908 Jön Türk ihtilali sonrasına denk gelir. Ülkenin sürekli küçüldüğü ve *Üç Tarz-ı Siyaset*'in işaret ettiği gibi, farklı ideolojik ve siyasal kimliklerin oluşmaya başladığı bu dönemde, Gökalp de, sosyoloji aracılığıyla bu tartışmalara katılmıştı. Bu tartışmalara katılırken de, Gökalp'in amacı, geleceğin Türk toplumunun hangi ilkeler üzerinde inşa edileceğinin tespit edilmesi olmuştur. Gökalp'in temel problemini bu şekilde ortaya koyacak olursak, onun neden özellikle Durkheim'i tercih ettiğini ve neden üst-yapısal meselelerle, kimlik sorunlarıyla ve tarihle ilgilenmiş olduğunu da anlama imkanına sahip oluruz. Sürekli savaşmak zorunda kalınan ve imparatorluktan ulus devlete doğru *zorunlu* bir gidişin olduğu, kimlik bunalımlarının egemen olmaya başladığı bu dönemde, Gökalp, Türk milletine onları bir arada tutacak, karşılaştıkları zorluklar karşısında topluca/birlikte direnmelerini sağlayacak yeni bir kimlik, yeni bir anlayış önerisinde bulunmaktadır. Bununla da yetinmeyerek, Osmanlı ülkesine, gelecekte nasıl bir modern toplum kuracaklarına, gelecekteki toplumları hangi modern ilkeler üzerinde inşa etmeleri gerektiğine dair bir öneri sunmaktadır. Onun sosyolojisi, sosyal hayatın sınırlı bir alanına duyulan bir ilgi ile sınırlı değildir; tam tersine, bütün bir sosyal faaliyetin tamamıyla, bütünüyle "toplum"la, "toplum"un gelecekte alacağı hal ile alakalı bir uğraştır. Meseleye bu açıdan bakıldığında, onun Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak sentezinin, hars-medeniyet ayrımının, millet şuuru kavramının ve diğer üretimlerinin anlaşılır bir çerçeveye kavuşturulması mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, Gökalp'in uğraşlarını; boş bir spekülatif uğraştan ya da sosyal bilimlerdeki gelişmelerden habersiz olmaktan ziyade, Osmanlı Devleti'nin ve müteakiben de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin nasıl bir model ve kimliğe sahip olması gerektiğine ilişkin bilinçli bir gayretin sonucu olarak

değerlendirmemiz elzemdir. Ancak bu hedef dikkate alındığı zaman, Gökalp'in iddialarının ve kavramlarının birbiriyle ne kadar tutarlı ve birbirini tamamlayıcı bir ilişki içerisinde olduğu görülebilir. Yine bu açıdan bakıldığında, Gökalp'in, kalkınma konusunda İngilizlerin ve Almanların gerisinde kalmış olan ve toplumsal bir kaos yaşayan Fransız toplumunun gelecekte hangi temel ilkeler üzerinde inşa edilirse modern bir toplum haline gelebileceği hakkında düşünen ve bu doğrultuda kimi önermelerde bulunan Durkheim'in düşüncelerine ve kavramlarına son derece bilinçli bir şekilde ilgi duyduğu, Durkheim'i sağlıklı bir biçimde anladığı, Türkiye'nin ihtiyaçlarının ve koşullarının farkında olduğu ve nihayetinde de, bu mutabıklık nedeniyle de Durkheim'i *Türkçeleştirerek* Türkiye'ye aktarmakta hiç duraksamadığı ortaya çıkmaktadır. Sürekli olarak savaflara girip çıkan, var kalıp kalmama savaşımı veren bir ülkenin önde gelen bir düşünürü olarak Gökalp'in, Türk toplumunu bir arada tutacak, dışarıdan gelecek her tür tehlike karşısında ortak bir bilinçle direnebilecek bir hale getirmek için "tarih"e yönelmesi ve "kimlik" problemlerini gündemine alması da, yine ancak bu bütünlük içerisinde bakıldığı zaman, anlaşılır hale gelmektedir.

IV

Ziya Gökalp ve Sabahattin Bey'in isimlerinin merkezde bulunduğu bir sosyoloji tasnifinin, aslında, paradoksal bir özelliği daha bulunmaktadır. Sabahattin Bey, "temayülü felsefeden ziyade müsbet ilimlere yönelmiş" olması nedeniyle övgülere mazhar olurken; Ziya Gökalp, Durkheim'in yapmış olduğu "sosyoloji felsefesi"ni "memleketimizin yaşanan realitesine değil, tarihine tatbik etmişti. (...) Başını çevirip içinde yaşadığı cemiyeti, bu cemiyetin maddi, manevî yapısını görecek yerde, zihnimizi çok uzak ve bulutlu bir tarih sahasına çevirdi. Bundan dolayı onun düşünceleri, bu memlekette, müsbet netice vermemiş ve cemiyetin kalkınmasında çok esaslı bir rol oynamamıştır."³ eleştirisiyle karşılaşmaktadır. Yine Sabahattin Bey, Gökalp'le karşıtlık içerisinde şu şekilde değerlendirilmektedir: "Buna karşılık Sabahattin Bey'in yolu cemiyete doğru idi. Onu tarih, ancak tecrübenin tabii bir neticesi olarak ilgilendiriyordu. Bu yol, hem çetin, hem gösterişsizdi. Uğruna ömür harcayacak binlerce gönüllü araştırmacı bekliyordu. Hedef: bir vatan parçası üzerinde, kendi destanının farkına varmadan, kendi gönülsüz dünyası içinde

³ Cahit Tanyol, "İçtimaf Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahattin", s. 152.

yaşayan milyonlarca insan kalabalığı idi. Bu halk nasıl yaşar, nasıl eğlenir, nasıl evlenir, ne ile geçinir, nelere ihtiyacı vardır? Ve nihayet nasıl kalkındırılabilir? İşte Sabahattin Bey'in ömrünü dolduran düşünceler. (...) O bütün hayatı boyunca Türk cemiyetini incelemeye, onun ihtiyaçlarını görme ve bu ihtiyaçları tatmine yönelmiş bir terbiye sistemi etrafında herkesi seferber olma davet etmiştir. Fakat ne yazık ki bu ses hala boşluğa çarpmakta ve sığınacak bir yer aramakta devam ediyor."⁴ Pek çok farklı sosyal bilimcimize ait buna benzer değerlendirmelerin sayısını artırmak ve örnekler vermek mümkün.

Ziya Gökalp'in ve Sabahattin Bey'in eserleri ve çalışmaları hakkında; son derece sübjektif olduğu kanaatini taşıdığı bu değerlendirmelerin, aslında, hiç de gerçeklere uymadığını gösteriyor. Sabahattin Bey'in tüm düşünceleri, tek yazılı eseri olarak kabul edilen *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* isimli küçük hacimli ve bilimsel bir çalışmadan ziyade siyasal bir parti programı niteliğini taşıyan metninde bulunur. Bir de yurt dışında iken kaleme aldığı ve bütünüyle LePlay ekolünün düşüncelerini tekrarlayan bazı dergi yazılarından söz edilmektedir. Bu yazılarda ise, övülen araştırma tekniklerinin kullanıldığı örneklerle karşılaşılmaz.

Buna karşılık, "tarih"e yönelmekle ve "sosyoloji felsefesi" yapmakla eleştirilen Ziya Gökalp, -birçok farklı akademik disiplinin birlikte çalışmalarını sağlamak suretiyle- Türk halkının örf ve adetlerini, edebiyatını, ilahiyatını, iktisadını vb. kısacası toplumun bütün yönlerini kuşatacak bir çerçeveye ulaşmaya gayret etmiştir. Gerek şiirde, gerekse düz yazıda bu çabanın örneklerini de vermiştir. Yine çeşitli dergi çalışmaları, toplumun çeşitli yönlerini konu edinmiş akademik disiplinlerde eserler vermiş -önemini ve değerini hâlâ koruyan- bir akademisyenler grubunu oluşturmuş olması da saygıya değerdir.⁵ Daha da ilginç olanı, aile monografileri ile meşhur LePlay'i kendisine örnek alan ve onun kullandığı yöntemin avantajlarından her fırsatta söz eden Sabahattin Bey'in, bu yöntemi kullanarak yapmış olduğu bir araştırmasına rastlanmazken; kurgusal ve spekülatif bir sosyoloji felsefesi yapmakla eleştirilen Ziya Gökalp'in 1920'lerin başında yapmış olduğu *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, ([Hzr.: Şevket Beysanoğlu], İstanbul:

⁴ A.g.y., s. 153.

⁵ Ziya Gökalp'in, Durkheim'in yalnızca sosyolojik düşüncelerini takip etmekle yetinmeyip, onun, çeşitli araştırma alanlarında akademik çalışmalar yapan ve ciddi eserler veren bir akademisyenler grubu oluşturma çabasını da kendisine örnek almış olduğu anlaşılıyor.

Sosyal Yay., 1992) başlıklı bir alan araştırmasının bulunmasıdır.⁶ Max Bonafous'un, 1926 yılında Darülfünun İctimâiyat kürsüsünde "İctimâiyat Tatbikati" adlı bir ders vermesi de bu sosyoloji geleneğinin toplumsal araştırmalara pek de soğuk bakmadığının bir işareti olarak alınabilir.⁷

Bütün bunların bize gösterdiği şey nedir? Kimileri için bütün bunlar, önemsiz ayrıntılar. Türk sosyolojisinin ilk dönemine ilişkin kaleme alınan yazıların çoğu için durumu bu şekilde özetlemek mümkün. Fakat bu bilgilerin bize gösterdiği şey, en azından, yüzyıllık bir tarihe sahip Türk sosyolojisinin tarihinin ve meselelerin çoğunluklu üstünkörü bir şekilde ele alınmış olduğudur. Bu üstünkörü değerlendirmeler yalnızca Türk sosyoloji tarihi ile de sınırlı değildir. Bu tespiti, diğer araştırma disiplinlerimizin tarihlerinin yazımına da şamil kılmamız –ne yazık ki- mümkündür.

V

Ziya Gökalp ve Sabahattin Bey'in isimleri etrafında gerçekleştirilen tartışmalarda, yine Türk sosyolojisinin tasnifine dair, göz ardı edilen bir başka hususun daha bulunduğu kanaatini taşıyorum.

İki sosyologumuzun; kuramları, kavramları ve yöntemleri itibarıyla iki Fransız sosyal bilimciyi kendilerine örnek aldıkları hepimizin malumu. Fakat bu iki Fransız sosyal bilimci üzerinde, iki farklı ülkenin düşünce geleneklerinin etkisi bulunmaktadır. LePlay'nin ve takipçilerinin, İngiliz toplumunun – Fransa'nın aksine- herhangi bir kaos ortamına düşmeden modernleşmesini sağlayabilmiş olması, dünyanın emperyalist paylaşımındaki başarısı karşısında hayranlık duydukları ve dahası, bu başarılı geçişi kendi ülkelerine örnek

⁶ Eserin girişinde Şevket Beysanoğlu tarafından kaleme alınan "Eser Hakkında Birkaç Söz" başlıklı kısa yazıda, araştırma sonuçlarının ilk bölümünün *Sinop* gazetesinde (1920'li yıllarda) yayımlandığı belirtiliyor. Araştırma sonuçları daha sonra Zonguldak'ta yayınlanan *Doğu* gazetesinin 2. cildinin, 7.-8., 9.-11. ve 12. sayılarında (1943) "Aşiretler Hakkında Sosyoloji Tetkikleri" başlığıyla yayınlanmış. Bkz.: *Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası, Kitap-Makale*, Hr.: İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971), s. 62.

⁷ Mehmet Yalvaç, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi, (1912-1982), I", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ocak 1985, sy. 1, s. 63. Bonafous, ayrıca, *Hayat Mecmuası* (sy. 20)'nda yayınlanan ve 1916-1926 yılları arasında İstanbul'da meydana gelen 1000'e yakın intihar vakasını inceleyip tasnif ettiği "İntihar ve Cinnet" adlı bir makale de kaleme almıştır. Bonafous'un aynı konudaki bir diğer makalesi de, "İstanbul'da İntihar" başlığıyla *Türk Antropoloji Mecmuası* (1926)'nda yayınlanmıştır. Nakleden: Orhan Türkoğan, "Türkiye'de Sosyal Antropolojinin Gelişimi", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, Yay. Hr.: İsmail Coşkun, (İstanbul: Bağlam Yay., 1991), s. 127-128.

gösterdikleri açıktır. LePlay ekolünün yapmış olduğu aile sınıflamasında, coğrafi duruma verdikleri önemde, *Ecole de Roche*'ta somutlaşan eğitim anlayışlarında bu vurguyu görmek pekâlâ mümkündür. Konuyu daha fazla uzatmamak ve dağıtmamak için, şimdilik, iki soru sormakla yetinelim: Katolik ve muhafazakar bir çevreye ait olarak tanınan LePlay ekolünün sıkı bir takipçisi olarak değerlendirilen Sabahattin Bey'in Türkiye'de "liberalizmin öncüsü" olarak kabul edilmesinin, -liberalizm ile muhafazakarlık arasındaki etkileşimi de hesaba katmakla birlikte- ekolün savunusunu yaptığı İngiliz modeliyle bir etkisi var mıdır acaba? Sabahattin Bey'in Türkiye'de tekrardan revaç bulduğu 1940'ların ikinci yarısının ve özellikle 1950'lerin, Türkiye'nin ABD'nin başını çektiği "hür dünya"nın bir ferdi olmada ısrar ettiği dönemlere denk gelmesi yalnızca bir tesadüf olarak değerlendirilebilir mi?

Ziya Gökalp'in takipçiliğini yaptığı Durkheim'in üzerinde ise, Baykan Sezer'in vurgulamış olduğu⁸ ve Batı dünyasında da çeşitli eserlerde⁹ dile getirildiği üzere, Alman düşünce geleneğinin etkileri bariz biçimde görülmektedir. Durkheim sosyolojisindeki; tepeden inmeceli, devlet eliyle düzenlemeler yapmak suretiyle modernleşme süreçlerine verilen önem, Fransız toplumunun geçtiği kaotik süreçlerin farkında olunarak üretilen kavramlar ve eğitim sisteminden başlanarak Almanya'nın model alınması, düşünce düzeyinde ise Kant vb. Alman filozoflarından etkilenme dikkat çekicidir. Ziya Gökalp'in sıkı ilişki içerisinde olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin takip ettiği Alman yanlısı siyaset hatırlandığında, akademik düzeyde yaşanan bu *tesadüfler* daha da ilginç bir hale gelmektedir.

VI

Bu çalışmada, Türk sosyolojisinin başlangıç döneminde Ziya Gökalp ve Sabahattin Bey'in isimleri etrafında ve birbirine karşıtlıkları temelinde şekillenen tasnif tartışmalarına ilişkin belli değerlendirmelerde bulunmaya çalıştık. Ne sormaya çalıştığımız soruların ilk olduğu iddiasındayız, ne de cevap denemelerimizin. Gerek Ziya Gökalp'in ve gerekse de Sabahattin Bey'in düşüncelerinin, kavramlarının, toplum anlayışlarının vb. irdelenmesi gereken

⁸ Bkz.: Baykan Sezer, "Ziya Gökalp ve Durkheim", 60. *Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp*, (İstanbul: İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., 1986), s. 19-26.

⁹ Mesela bkz.: Edward A. Tiryakian, "Emile Durkheim", trc.: Ceylan Tokluoğlu, Tom Bottomore ve Robert Nisbet, (der.), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Ankara: V Yay., 1990) içinde, s. 199-250.

pek çok boyutu bulunmaktadır. Farkında olunan bir diğer husus da, bu düşünürlerimizin getirdikleri çerçevelerin, günümüzdeki gelişmelerle birlikte iyice sarsılmış olduğudur. Fakat, Gökalp'in ve Sabahattin Bey'in önerdikleri çerçevelerin günümüz Türk toplumu için geçerliliklerini ne ölçüde sürdürdüklerinin ya da ne ölçüde geçerliliklerini kaybettiklerinin sağlıklı bir biçimde tartışılması, Türk sosyoloji tarihinin ve Türk sosyolojisinin özelliklerinin ve meselelerinin hakkıyla kavranmasından geçmektedir. Buna karşın, Türk sosyoloji tarihinin yeterli ilgiyi ve titizliği gördüğünü söyleme imkanına sahip değiliz. Bugün burada yapmaya çalıştığım şeyin de, bu geçmişin özelliklerinin ve problemlerinin ciddiye alınması gerektiğini vurgulayan ve bu uğurda yapılmış küçük bir katkı olarak kabul edilmesini temenni ediyorum.

ABSTRACT

The Classifications of Turkish Sociology and Ziya Gökalp

The history of sociology in Turkey is more than a hundred years. In spite of this long history, I am thinking that the history of Turkish sociology was taken up in a slapdash manner on a large scale. And a lot of the essential problems of Turkish sociology and Turkish thought look for to consider.

In this paper, I am aiming to evaluation of the essays on the classification of Turkish sociology that centered around two figures: Ziya Gökalp and Sabahattin Bey. Firstly, I underlined the certain characteristics of Turkish sociology, since I believe that they are necessary to place these discusses to a healthy basis. Following, I am trying to evaluate comparatively the sociological understandings and thoughts of Ziya Gökalp and Sabahattin Bey in the context of discusses on the classification of Turkish sociology.